

Sloboda vjeroispovijesti i odnos prema vjernicima drugih religija*

MATO ZOVKIĆ*

UDK: 342.731:29
261.8:262.5
Pregledni rad
Primljeno:
16. rujna 2013.
Prihvaćeno:
2. prosinca 2013.

Sažetak: U uvodu autor najavljuje da želi izložiti saborsko učenje i poslije saborske smjernice o odnosu katolika prema drugim kršćanima i sljedbenicima nekršćanskih religija te predlaže da se izraz »libertas religiosa« prevodi s »religijska sloboda« radi institucionalnoga i zajedničarskoga vida takve slobode. Zatim pokazuje kako je na Saboru pomaknut naglasak s istine, koja prema tradicionalnom učenju ima prava, a zabluda može samo biti tolerirana radi većeg dobra, na ljudsku osobu koja ne gubi svoje temeljno dostojanstvo ni kad je u krivoj religiji. Za potrebu dijaloškoga odnosa s »drugima« na razini biskupske konferencije, biskupije i župe navodi CD 16,4; OT 19,2 te provedbene smjernice od 1970. do 2010. godine, osobito *Verbum Domini* br. 43, 46, 117-120. Predlaže da kršćanski i muslimanski stručnjaci, pod vodstvom vjerskih poglavara, izdaju za vlastite vjernike knjigu »Islam za kršćane« i »Kršćanstvo za muslimane« te da katolički župnici pastoralno prate vlastite vjernike koji žive u mješovitom braku. Završava s četiri pitanja na koja bi svećenici i drugi pastoralni djelatnici trebali sebi dati odgovor.

Ključne riječi: Drugi vatikanski sabor, religijska sloboda, ljudsko dostojanstvo drugih kršćana i nekršćana, odnosi, saborske smjernice, poslije saborski provedbeni dokumenti, biskupska konferencija, biskupija, župa, pastoralni djelatnici, odgovornost vjernika za svijet.

Pozdravljam organizaciju i održavanje ovoga seminara o aktualnosti Deklaracije *Dignitatis humane personae* Druge vatikanske skupštine, koja je nakon burne rasprave

* Prof. dr. sc. Mato Zovkić,
Katolički bogoslovni
fakultet Sveučilišta
u Sarajevu, Kaptol 7,
71000 Sarajevo, Bosna
i Hercegovina, mato.
zovkic@bih.net.ba

* Priređeno kao jedno od izlaganja na seminaru za svećenike »Vjerska sloboda – izazov za Crkvu i društvo« u Đakovu od 11. do 13. rujna 2013. godine.

usvojena 7. prosinca 1965. godine. Neznatno sam promijenio predloženi naslov dometnuvši »... odnos prema vjernicima drugih religija«. Saborski dokument »Declaratio de Ecclesiae *habitudine* ad religiones non-christianas« prevodimo kao »Deklaracija o *odnosu* Crkve prema nekršćanskim religijama«¹. Imenica »habitud« u latinskom dolazi od glagola »habere« (imati) te označuje unutarnju kakvoću i vanjski oblik, intelektualni stav i praktično ponašanje (eng. *the relation*, njem. *das Verhältnis*). Novi intelektualni stav i praktično držanje katolika prema drugim kršćanima i svima koji drugačije vjeruju plod je otvaranja Crkve prema pluralnom svijetu na Drugom vatikanskom saboru, što je izraženo u dokumentima GS, NAE, DH, UR i drugima. Zato bih ovdje želio skrenuti pozornost na »druge« koji su među nama: pravoslavce, reformirane kršćane, muslimane i Židove.

»Drugi« ne gube ljudsko dostojanstvo zato što drugačije vjeruju i postupaju

Saborski latinski izraz »libertas religiosa« naš prvi službeni prijevod preveo je kao »vjerska sloboda«, a popravljeni (Stjepan Kušar) kao »sloboda vjerovanja«. Religija obuhvaća ne samo osobni čin vjere, nego i religijske institucije te zajednicu koja ima svoje služitelje, članove, vjersku pouku, odgojno-obrazovne ustanove, izdavačku djelatnost, vlastite medije. Zato bi točnije bilo govoriti o slobodi religije, religijskoj slobodi. Za skiciranje katoličkoga stava o tomu prije Sabora, citiram američkoga crkvenog povjesničara: »U devetnaestom stoljeću, prevrtljiva politička situacija u katoličkim zemljama Europe i Latinske Amerike, koja je nastala nakon stabilnoga 'braka između prijestolja i oltara' u dva prethodna stoljeća, dovela je katoličke teologe do jasne formule o odnosima države i Crkve. Osnovna pretpostavka ovoga učenja bila je premisa da istina ima pravo na slobodu ili, negativno izraženo, 'zabluda nema nikakvih prava'. U biti se takvo učenje svodilo na sljedeće. Prvo, ako je većina građana katolici, država je dužna prihvatiti katoličku vjeru te činiti sve što razborito može da je promiče i brani. To je značilo da je bila dužna zanemarivati ili čak potiskivati druge religije, što je moglo obuhvaćati uskraćivanje nekih građanskih prava njihovim sljedbenicima. Drugo, u nekim situacijama 'radi izbjegavanja većih zala' moglo bi biti potrebno tolerirati druge religije te tako dopuštati sljedbenicima da ih slobodno prakticiraju. Treće, kada su katolici manjina, država je dužna na temelju naravnoga zakona garantirati im puno građansko pravo i slobodno prakticiranje njihove religije, jer država treba podupirati držanje istine koju posjeduje Katolička crkva.«²

¹ Usp. DRUGI VATIKANSKI SABOR, *Dokumenti, VII. izdanje popravljeno i dopunjeno*, KS, Zagreb, 2008., str. 391.

² J. W. O'MALLEY, *Whathappened at Vatican II*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2008, str. 212.

U svojim radovima o religijskoj slobodi i međureligijskom dijalogu prema Saboru pokazao sam da se u našem katoličkom razmišljanju pomaknuo naglasak s vjerske istine na ljudske osobe koje u religijskim pitanjima imaju pravo slijediti glas vlastite savjesti, jer ne gube temeljno ljudsko dostojanstvo time što su sljedbenici konfesije ili religije koja prema katoličkom uvjerenju nije cjelovita ili je potpuno kriva.³

Sabor ponizno priznaje da je naša Crkva u svojoj povijesti ponekad griješila izručivanjem kršćanskih heretika državnoj sili te traženjem od katoličkih vladara da sprječavaju širenje islama ili židovstva, ali s ponosom ističe da smo uvijek držali kako je vjera slobodni čin pojedine osobe: »Iako je u životu Božjega naroda, koji je hodočastio kroz mijene ljudske povijesti, katkada bilo postupaka koji su bili manje u skladu s evanđeoskim duhom, čak i njemu protivni, ipak je uvijek ostao nauk Crkve da se nitko ne smije prisiljavati na vjeru (*neminem esse ad fidem cogendum*). Evanđeoskije kvasac na taj način dugo djelovao u dušama ljudi i mnogo pridonosio tom da su ljudi tijekom vremena opširnije spoznavali dostojanstvo svoje osobe!« (DH 12) Kardinal Josip Beran, prigodom rasprave o prerađenom nacrtu Deklaracije o slobodi religije 20. rujna 1965. godine, predložio je da se nacrt prihvati te je istaknuo da Crkva u njegovoj domovini Češkoj »čini se danas ispašta pogriješke i grijehe koji su u njezino ime bili počinjeni nekoć protiv vjerske slobode, kao što je bio slučaj u 15. st. u vezi sa spaljivanjem na lomači svećenika Jana Husa, ili u 17. st. s prisilnim vraćanjem u Katoličku crkvu dijela češkoga naroda, silom načela: *cuius regio, eius religio*«⁴. Nova svijest o dostojanstvu ljudske osobe, koja je najprije ušla u međunarodno pravo novijega vremena, doprinijela je saborskom preformuliranju nauka o religijskoj slobodi.

Ističući da je temelj religijske slobode u dostojanstvu čovjeka kao razumne i slobodne osobe, Sabor ne propušta naglasiti moralnu dužnost ljudi da religioznu istinu traže te da uz nju prijanjaju kada je nađu: »Toj, pak, obvezi ljudi ne mogu udovoljiti na način koji je u skladu s njihovom naravi ako ne uživaju psihološku slobodu i, istodobno, izuzeće od izvanjskoga pritiska. Pravo na religijsku slobodu nije, dakle, utemeljeno na subjektivnom raspoloženju osobe, nego na samoj njezinoj naravi.

³ Usp. poglavlje Koncilski nauk o slobodi religije u knjizi M. ZOVKIĆ, *Međureligijski dijalog iz katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 1998, str. 15.-27. Ekumenski i međureligijski odnosi u biskupiji pod vodstvom biskupa, *Vrhbosnensia*, 2008., 1, str. 87.-103. »Odnosi sa Židovima, drugim kršćanima i muslimanima prema pobudnici *Verbum Domini* iz 2010.«, u: D. TOMAŠEVIĆ (ur.), *Tvoja Riječ nozi je mojoj svjetiljka. Zbornik radova povodom 70 godina života i 32 godine profesorskog djelovanja na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu profesora mr. sc. Bože Odošića*, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2012., str. 345.-368.

⁴ M. ZOVKIĆ, *op. cit.*, str. 18. Prijevod cijelog govora objavljen u *Svescima 1* (1967), str. 35. Taj govor spominje i John W. O'MALLEY, *op. cit.*, str. 256. M. J. WHITE, *Vatican II. A Sociological Analysis of Religious Change*, Princeton University Press, 2007., str. 97.

Zato pravo na njezinu nepovrjedivost ostaje i u onih koji ne udovoljavaju obvezi traganja za istinom i prijanjanja uz nju; služenje tim pravom ne može se sprječavati dokle god se poštuje pravedan javni poredak.« (DH 2, 2) Iako je najveću raspravu podiglo učenje sabora o kolegijalitetu biskupa, na čelu s papom, kao nasljednika apostolskoga zbora na čelu s Petrom, osobno smatram da je najveća doktrinarna novost na Saboru bilo ovo premještanje naglaska od vjerske istine kao takve na ljudsku osobu koja zadržava svoje dostojanstvo i kad je član druge religijske zajednice ili ne uviđa potrebu ikakva religijskog odabira, kao što je slučaj odijeljenih kršćana, nekršćana, ateista, agnostika i indiferentnih. Ne odričemo se katoličke istine, da je Krist kao utjelovljeni Sin Božji vrhunac objave te da je u Katoličkoj crkvi u najvišoj mjeri sačuvana vjernost Kristovim odredbama o Crkvi, ali sada s više obazrivosti i poštovanja gledamo ljudsko dostojanstvo onih koji drugačije vjeruju.

Odnosi s odijeljenim kršćanima i nekršćanskim vjernicima

Dijaloški odnos prema odijeljenim kršćanima i sljedbenicima nekršćanskih religija prije Sabora zastupali su pojedini katolički teolozi, kao Yves Congar, Karl Rahner, Hans Küng, bibličar i kasniji kardinal Augustin Bea. Nakon Drugoga vatikanskog sabora to nije privatno mišljenje pojedinoga teologa, nego smišljena pastoralna opcija Katoličke crkve. Snažno dijaloško usmjerenje tijekom Sabora dao je papa Pavao VI., kojije 6. kolovoza 1964. godine, između drugoga i trećega zasjedanja Sabora, izdao encikliku *Ecclesiam suam*, gdje se pokazao pravim učiteljem dijaloga s cijelim čovječanstvom radi mira i pravde u svijetu (br. 100-109), zatim sa sljedbenicima drugih religija, prvenstveno sa židovima i muslimanima (br. 110-111), nadalje s odijeljenim kršćanima (br. 112-115) te napokon dijaloga unutar Katoličke crkve (br. 116-119).⁵ Odatle je misao o dijalogu radi brige za pluralni svijet⁶ i zajedničkoga doprinošenja općem dobru ušla u katoličku teologiju i pastoralno djelovanje. Papa je uvjeren da mi, kršćani, i sljedbenici drugih monoteističkih religija štujemo istoga Boga, makar ga drugačije nazivali. Time ne uči da su sve monoteističke religije jednako vrijedne, nego da »s poštovanjem priznajemo duhovna i materijalna dobra koja se u tim religijama nalaze... Spremni smo zajedno s njima braniti i promicati ideale vjerske slobode, bratstva među ljudima, prave kulture, društvene dobrotvornosti i društvenoga reda.« (br. 111)⁷ Iz pripravne faze saborskih dokumenata, zatim iz priloga otaca na saboru i iz ove enciklike, misao o dijalogu ušla je u sve dokumente Sabora, osobito UR, NAE, DH i GS.

⁵ Usp. B. DUDA, Papa Pavao VI. – učitelj dijaloga, u njegovoj knjizi: *Koncilске teme*, KS, Zagreb, 1992., str. 334.-361.

⁶ Usp. Ž. MARDEŠIĆ, *Odgovornost kršćana za svijet*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2005.

⁷ Ovu je encikliku na hrvatski preveo Bonaventura Duda: PAVAO VI, *Ecclesiam suam – Crkvu svoju* (Dokumenti 54), KS, Zagreb, 1979.

U odnosima s vjernički drugačijima prvi je korak dobronamjeran interes jednih za druge, *međusobno upoznavanje bez karikiranja vjere drugih ili prozelitizma*. Danas postoje u Republici Hrvatskoj te u Bosni i Hercegovini knjige u kojima su se Crkve i vjerske zajednice predstavile jedne drugima i društvenoj javnosti.⁸ Teološke biblioteke i župni uredi trebali bi imati te knjige kao izvor provjerenih informacija o drugima koji žive među nama. Među osnovna načela dobrih odnosa s drugim kršćanima i sljedbenicima nekršćanskih religija spada poznavanje istih te takav govor o njima da oni u tom govoru sebe mogu prepoznati. Vjeroučitelji i pripravnici na ministerijalno svećeništvo tijekom studija imaju predmete o ekumenizmu i religijama općenito, koji su uvedeni po odredbama Sabora. Zanimljivo je da Dekret o pastirskoj službi biskupa u Crkvi traži: »Neka biskupi s ljubavlju susreću odijeljenu braću preporučujući također svojim vjernicima da se prema njima odnose s velikom čovječnošću i ljubavlju te tako također promiču ekumenizam kako ga shvaća Crkva. Neka im na srcu budu i nekršćani, kako bi i njima zasjala ljubav Krista Isusa, za kojega biskupi pred svima svjedoče.« (CD 16,4) Služba upravljanja ovdje je obrađena biblijskom slikom pastira koji se treba brinuti za vlastite svećenike, vjernike laike, za odijeljenu braću i za nekršćane na području gdje on vrši biskupsku zadaću (*munus*).

U Dekretu o odgoju i obrazovanju svećenika *Optatam totius* Sabor traži da formacija svećeničkih kandidata bude pastoralno usmjerena jer će oni, preuzimanjem prezbiterijske službe, biti evangelizatori, liturzi i pastiri sasvim konkretnih zajednica. U tom duhu Sabor određuje: »Općenito neka se kod bogoslova razvijaju odgovarajuće sposobnosti koje najviše pridonose dijalogu s ljudima, kao što je sposobnost da druge saslušaju i da u duhu ljubavi otvore svoje srce različitim okolnostima ljudskih nevolja.« (OT 19, 2) Ovaj zgusnuti tekst pretpostavlja sve što Koncil i provedbeni dokumenti katoličkoga učiteljstva govore o odgoju mladih za ljudsku i kršćansku zrelost, zatim o dijalogu s ljudima različitih vjera i kultura te o čitanju znakova vremena.⁹ Ovo je pobliže razrađeno u poglavlju »Strogo pastoralna formacija« *Temeljnih odredbi o svećeničkom odgoju i obrazovanju* Kongregacije za katolički odgoj od 6. siječnja 1970. godine.¹⁰ Osnovno je da pastoralna usmjerenost

⁸ Usp. A. MARINOVIĆ BOBINAC, D. MARINOVIĆ JEROLIMOV, *Vjerske zajednice u Hrvatskoj. Kratka povijest, vjerovanje, obredi, hijerarhija, organizacija, članstvo, tradicija, običaji i blagdani*, Prometej, Zagreb, 2008., str. 429. I. MUSTAFIĆ (ur.), *Religije u Bosni i Hercegovini – Religionsin Bosnia and Herzegovina*, Međureligijsko vijeće, Sarajevo, 2012., str. 271.

⁹ Usp. komentar OT 19-21, V. MERČEP: *Dekret o svećeničkom odgoju i obrazovanju 'Optatam totius'*, FTI, Zagreb, 1988., str. 211.-218.

¹⁰ SV. KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ: *Temeljne odredbe o svećeničkom odgoju i obrazovanju – Ratio fundamentalis institutioni sacerdotalis. Latinski i hrvatski tekst* (Dokumenti 28), KS, Zagreb, bez godine, br. 94-99, str. 112.-117.

treba biti prisutna u svim teološkim disciplinama i u odgojnom programu bogoslova te da tijekom studija treba biti posvećena pozornost socijalnim prilikama u kojima će djelovati mladi prezbiteri. U tom ozračju spomenut je i »pastoralni dijalog s nekatolicima i nekršćanima« (br. 94,2). U tu svrhu predviđene su i pastoralne vježbe koje bi se trebale odvijati tijekom praznika, ali prema programu koji brižno planiraju i vode sjemenišni poglavari (br. 98). Prigodom petnaeste obljetnice ovog dokumenta Kongregacija je 15. ožujka 1985. godine priredila dopunjeno izdanje.¹¹ U poglavlju »Strogo pastoralni odgoj« (br. 94-99) stoji na početku dugačka bilješka koja službeno pojašnjava pojam pastoralne formacije, a u kasnijim bilješkama Kongregacija upućuje na novije dokumente Sv. Stolice s toga područja, uključivši Zakonik crkvenoga prava iz 1983. god.

Papinsko vijeće za promicanje jedinstva kršćana izdalo je 25. ožujka 1993. godine *Direktorij za primjenu načela i normi o ekumenizmu*.¹² U njemu se u trećem poglavlju govori o obrazovanju zaekumenizam (br. 55-91) koje treba biti pod odgovornošću dijecezanskoga biskupa i biskupske konferencije. U sredstva za ekumensko obrazovanje vjernika ubrojeno je propovijedanje, kateheza, liturgija, duhovni život, socijalna i karitativna djelatnost prožeta vjerom. Među područja takva obrazovanja Dokument ubraja obitelj, župu, školu, skupine, udruženja i crkvene pokrete. Kako zaređeni službenici trebaju pomagati drugima u susretanju s Kristom, tijekom studija trebaju razvijati vrlinu dijaloga (br. 70). Oni će biti čuvari i graditelji jedinstva Crkve pod vodstvom biskupa i zato *svi predmeti tijekom studija trebaju biti ekumenski obilježeni* (br. 71-78). Uz to, u programu studija treba postojati i posebni predmet »ekumenizam« koji obuhvaća povijest ekumenizma, namjenu i metode ekumenskoga djelovanja, institucionalne oblike zbližavanja i posebne probleme kao što su zajedničko sudjelovanje u bogoslužju, prozelitizam, irenizam i dr. (br. 79-82). Osnovama ekumenske formacije podliježu i nezaređeni službenici koji će biti pastoralni suradnici (br. 83-86). Dokument posebno razrađuje ulogu katoličkih teoloških učilišta u ekumenskoj formaciji tijekom redovnoga studija te u permanentnoj izobrazbi pastoralnih djelatnika, bili oni zaređeni ili ne (br. 87-91). U petom poglavlju tog dokumenta postoji odsjek »Mješovite ženidbe« (br. 143-160) gdje se župnicima preporučuje da prate svoje vjernike koji žive u mješovitom braku, uspostavljajući kontakte sa službenicima drugih Crkava i poštujući vjerničku savjest nekatoličkoga partnera.

¹¹ Usp. BISKUPI JUGOSLAVIJE: *Odgoj i obrazovanje svećeničkih kandidata i drugi dokumenti* (Dokumenti 79), KS, Zagreb, 1986., str. 159.-267.

¹² Hrvatski prijevod pod tim naslovom izdala IKA u Zagrebu s pogovorom dr. Antuna Škvorčevića kao tajnika Vijeća za ekumenizam i religijski dijalog HBK.

God. 1995. Papinsko vijeće za promociju jedinstva kršćana, zajedno s Kongregacijom za nauk vjere i Kongregacijom za katolički odgoj, priredilo je novi dokument o ekumenskoj dimenziji u formaciji onih koji se spremaju za pastoralne djelatnike, kao razradu smjernica iz Direktorija od 25. 3. 1993. godine.¹³ Vrlo je sadržajan naziv »ekumenska dimenzija« jer se radi ne samo o primanju određenog znanja tijekom studija, nego o životnom stavu, o trajnoj karakteristici koja u pastoralnim djelatnicima ostaje pri svemu njihovu služenju katoličkim vjernicima i drugim osobama na području njihove službe. U naslovu je uz to važan izraz »di chi si dedica al ministero pastorale – onih koji se posvećuju pastoralnoj službi«. Pretpostavka je da za tu službu imaju studijsku kvalifikaciju i kanonsko poslanje dijecezanskoga biskupa te da su odani pastoralnom ministeriju. Ova formulacija u naslovu također pokazuje da Vijeće misli na zaređene služitelje, kao što su svećenici i đakoni, ali i na vjernike laike u pastoralnoj službi. U uvodu je istaknuta potreba ekumenske formacije svih katoličkih vjernika te posebno studenata teologije koji mogu biti bogoslovi i vjernici laici koji se spremaju za pastoralnu službu u Crkvi. Tu je, između ostaloga, rečeno:

»Svaka doktrinarna formacija o ekumenizmu treba voditi računa o *kontekstu* u kojem se odvija. Posebnu pozornost treba posvetiti ekumenskom kontekstu i pastoralnim potrebama svojstvenim određenoj zemlji ili određenom području. Modeli, strukture kao i opseg programa teologije, namijenjena studentima, znatno se razlikuju od zemlje do zemlje. Zato će teološki fakulteti, bogoslovna sjemeništa, novicijati redovničkih zajednica uz druge pastoralne, teološke ili katehetske institute postupati prema svojim mogućnostima i u vidu svojih obveza. Stoga nije ostvariv niti se može postići jedinstven projekt koji bi vrijedio za sve programe formacije.« (br. 7c-8)

Na početku odsjeka o ekumenskoj dimenziji u svim predmetima teološkoga studija istaknuto je da studij treba osposobiti i motivirati za *ekumenske odnose*: »Ekumenski odnosi sačinjavaju složenu i osjetljivu zbilju koja obuhvaća studij te istovremeno teološki dijalog, kontakte, bratske odnose, molitvu i praktičnu suradnju. Pozvani smo na djelovanje na svim ovim područjima. Ograničavanje na jedno od njih, zanemarujući ostala, ne bi davalo nikakva rezultata. Ovo globalno gledanje ekumenskoga djelovanja valja stalno imati na umu kada predstavljamo ili tumačimo svoje zalaganje.« (br. 7) Ključni elementi za ekumensku dimenziju svakoga teološkog predmeta jesu hermeneutika, hijerarhija istina i željeni plodovi ekumenskoga dijaloga. U tu svrhu preporučeni su dogovori katoličkih profesora pojedinih

¹³ PONTIFICIO CONSIGLIO PER LA FOMRAZIONE DELL' UNITA DEI CRISTIANI: *La dimensione ecumenica nella formazione di chi si dedica al ministero pastorale*, tekst preuzet s portala Sv. Stolice.

disciplina oko unošenja ekumenske dimenzije u njih te suradnja s nekatoličkim profesorima, koji to hoće.

Ekumenizam kao predmet mora biti obvezatan na katoličkim teološkim učilištima te biti popraćen konkretnim ekumenskim iskustvom. Predmet obuhvaća učenje Katoličke crkve o odnosima s Crkvama i crkvenim zajednicama odvojenim od Sv. Stolice, s poviješću razlaza među kršćanima i novim pokušajima zbližavanja po dokumentima koje su potpisale Katolička i pojedine od odijeljenih Crkava. Ne smije se prešućivati bolno pitanje hijerarhije i zajedništva u sakramentima.

Dosada ne postoji sličan dokument Papinskoga vijeća za odnose sa sljedbenicima nekršćanskih religija. Istina, ovo vijeće i Kongregacija za evangelizaciju naroda izdali su 19. svibnja 1991. godine praktične naputke za dijalog,¹⁴ ali ne ulaze izravno u pitanje formacije budućih pastoralnih djelatnika. Razlog tomu mogli bi biti neuspjeli pokušaji nakon Sabora da se stvori katolička teologija nekršćanskih religija, zbog čega su neki teolozi bili disciplinski pocesuirani.¹⁵

OT 16 određuje da pripravnike na ministerijalno svećeništvo i druge studente teologije »treba uvesti u poznavanje drugih religija koje su više raširene u pojedinim krajevima«. Povodom 25. obljetnice saborskoga dekreta *Ad gentes* Ivan Pavao II. izdao je 7. prosinca 1990. godine encikliku *Redemptoris missio*, o trajnoj vrijednosti misijske naredbe.¹⁶ U njoj donosi i odsjek: »Dijalog s braćom inovjercima« (br. 55-57). Za njega je međureligijski dijalog »djelatnost koja ima vlastite razloge, potrebe, dostojanstvo: proizlazi iz dubokoga poštovanja prema svemu što je u čovjeku učinio Duh, koji puše gdje hoće. Naime Crkva nastoji razotkriti 'klice Riječi', 'zrake istine koja prosvjetljuje sve ljude', klice i zrake koje su u osobama i u vjerskim predajama čovječanstva. Dijalog se zasniva na ufanju i ljubavi i donijet će plodove u Duhu. Druge religije Crkvi pozitivan su izazov: potiču je naime da otkriva i pre-

¹⁴ Fr. ARINZE, J. TOMKO, *Dijalog i navještaj. Razmišljanja i upute o međuvjerskom dijalogu i o navještaju evanđelja Isusa Krista*, Misijska centrala, Sarajevo, 1992.

¹⁵ Jedan od njih je isusovac Jacques Dupuis. Usp. G. O'COLLINS, Jacques Dupuis – His Person and Work, D. KENDALL, G. O'COLLINS (ur.), *In Many and Diverse Ways. In Honor of Jacques Dupuis*, Orbis Books, Maryknoll, New York, 2003., str. 18.-29. Jedan je od priloga u ovoj knjizi M. L FITZGERALD: 'Dialogue and Proclamation' – A Reading in the Perspective of Christian-Muslim Relations, str.181.-193. Autor je u vrijeme pisanja svoga članka bio predsjednik Papinskoga vijeća za odnose s nekršćanskim religijama. Usp. također M. DHAVAMONY, *Religioni non cristiane*, PONTIFICIA UNIVERSITA URBANIANA, *Dizionario di missiologia*, Edizioni dehoniane Bologna, 1993., str. 433.-438. Službeni pregled teologije nekršćanskih religija donosi MEĐUNARODNO TEOLOŠKO POVJERENSTVO: *Kršćanstvo i religije* (Dokumenti 112), KS, Zagreb, 1999.

¹⁶ IVAN PAVO II., *Redemptoris missio. Enciklika o trajnoj vrijednosti misijske naredbe* (Dokumenti 96), KS, Zagreb 1991.

poznaje znakove Kistove nazočnosti i djelovanja Duha, kao i da dublje istraži svoju narav i posvjedoči cjelovitost objave, kojoj je čuvarica na dobro sviju« (br. 56).

U posinodskoj pobudnici *Pastores gregis – Pastiri stada*¹⁷, od 16. listopada 2003. godine, Ivan Pavao II. dao je šestom poglavlju naslov »U zajednici Crkava« (br. 55-64) te sedmom »Biskup pred aktualnim izazovima« (br. 65-72). Cijeli br. 64 naslovljen je: »Jedinstvo Crkve i ekumenski dijalog«. Tu Papa podsjeća biskupe na Isusovu molitvu za jedinstvo njegovih učenika (Iv 17,21) te dodaje: »Katolička se crkva osjeća nepovratno angažiranom u ekumenskom dijalogu, o kojemu ovisi uspješnost njezina svjedočenja u svijetu. Potrebno je, stoga, ustrajati na putu dijaloga i ljubavi.« Biskupi su na sinodi sebe obvezali da će »u svojoj biskupiji promicati taj dijalog i razvijati ga *in veritate et caritate* (usp. Ef 4,15)«. Konkretni oblici promicanja dijaloga jesu: uzajamno upoznavanje, susreti, prikladne inicijative, svjedočenje ljubavi. Nasuprot opasnostima tzv. nestrpljivog ekumenizma važno je prihvaćanje ispravnih načela ekumenizma u sjemeništima, s kandidatima za svetu službu, u župama i u ostalim crkvenim strukturama. Unutrašnji život biskupije treba pružati »svjedočanstvo jedinstva u poštivanju i u otvaranju sve širih prostora u koje neka budu prihvaćena i razvijena njihova velika bogatstva i razne teološke, duhovne, liturgijske i disciplinarne tradicije« (PG 64,3). Kad spominje ispravni ekumenizam u bogoslovnim sjemeništima, na župama i u drugim biskupijskim strukturama, Papa pretpostavlja smjernice o ekumenskoj formaciji budućih pastoralnih djelatnika iz Direktorija 1993. i Smjernica 1995. godine.¹⁸

U sedmom poglavlju, među aktualnim izazovima koje biskupi trebaju hrabro prihvatiti nabrojani su: zauzimanje za pravdu i mir, međureligijski dijalog, za skladan građanski, društveni i gospodarski život, za čuvanje prirodnoga okoliša, za zdrave obitelji i za migrante. Papa kaže: »Dijalog među religijama mora biti u službi mira među narodima. Religijske tradicije posjeduju naime nužna sredstva za prevladavanje podjela i za poticanje uzajamnoga prijateljstva i poštovanja među narodima... Sinodski su oci snažno istaknuli važnost međureligijskoga dijaloga za mir te zatražili od biskupa da se založe u tom smislu u svojim biskupijama« (br. 68). *Međureligijski dijalog dio je nove evangelizacije*, osobito u gradovima i na radnim mjestima. »Međureligijski dijalog zahtijeva svakodnevni život mnogih kršćanskih obitelji te mu zbog toga biskupi, kao učitelji vjere i pastiri Božjega naroda, moraju dati primjerenu pozornost«. Kršćani, koji žive među sugrađanima drugih religija, trebaju svojim ponašanjem svjedočiti univerzalnost spasenja dostupna u Kristu po Crkvi,

¹⁷ IVAN PAVAO II., *Pastores gregis – Pastiri stada. Posinodska apostolska pobudnica o biskupu služitelju evanđelja Isusa Krista za nadu svijeta* (Dokumenti 137), KS, Zagreb, 2003.

¹⁸ Usp. I. SPITERIS, *Il vescovo, l'unità della chiesa ed il dialogo ecumenico*, u: *Lateranum* 71 (2005.) 2-3, str. 659.-672.

bez vjerskoga relativizma. Kršćanska nada ostaje trajni temelj međureligijskoga dijaloga. Uz pretpostavljanje svega što je o potrebi međureligijskoga dijaloga rečeno u saborskim dokumentima i kasnijim smjernicama, ovdje je skrenuta pozornost na okolnosti u pojedinoj biskupiji i župi. Biskup daje osobni primjer, ali i smjernice svećenicima i vjernicima za kontakte s vjernicima drugih religija u njegovoj biskupiji.¹⁹

Kongregacija za biskupe izdala je 22. veljače 2004. god. Direktorij za pastoralnu službu biskupa koji je nastavak sličnog direktorija iz 1973. god. i razrada načela iznesenih u posinodskoj pobudnici *Pastores gregis*.²⁰ U okviru sedmoga poglavlja, kada je riječ o evangelizatorskom poslanju biskupa, istaknuto je da dijecezanski biskup kao učitelj vjere treba poznavati kulturni i socijalni ambijent svojega područja te misaona strujanja, zatim izrođene oblike religioznosti i vjersko neznanje, čak i kod ljudi s katoličkom tradicijom (br. 164). U tom poglavlju govori se i o »ekumenskom pastoralu« (br. 208) koji uključuje »punu ekumensku formaciju biskupijske zajednice tako da svi vjernici, posebno sveti služitelji, cijene neizmjerni dar jedinstva, rastu u ljubavi i razumijevanju prema drugoj braći, ali bez irenizma, te da se povezuju s molitvom cijele Crkve prema želji i normama Drugoga vatikanskog sabora. Posebna važnost neka se poklanja ekumenskoj formaciji u bogoslovnim sjemeništima te u drugim centrima i ambijentima za formaciju klera i laika«. U praktično vršenje ekumenizma ubrojena je spremnost na unutarnje obraćenje, ekumenska molitva, osobito *Tjedan molitava za jedinstvo kršćana*, te suradnja s drugim kršćanima. U glavne vrste suradnje ubrojena je zajednička molitva, dijalog, zajedničko svjedočenje i zalaganje u obrani ljudskih i kršćanskih vrijednosti. Preporučena je posebna pastoralna briga za katolike koji žive u braku s kršćanima drugih Crkava ili crkvenih zajednica.

Broj 209 posvećen je pastoralu u višereligijskoj sredini. Polazi od konstatacije da u tradicionalno kršćanskim zemljama raste broj pripadnika drugih religija, osobito u gradovima, sveučilišnim i industrijskim centrima. Kršćanska dobrotvornost i revnost »potiču biskupijsku zajednicu na humanitarno pomaganje, na dijalog i na naviještanje Krista u odnosu na takve osobe«. Biskup treba organizirati pomoć takvim osobama, da se socijalno integriraju, uključe u škole, nauče jezik, nađu stan, mogu ići liječniku kada zatreba. Treba uspostaviti međureligijski dijalog radi međusobnoga razumijevanja i suradnje, poštujući vjerničku savjest drugih u sekula-

¹⁹ Usp. P. SELVADAGI, Il vescovo e il dialogo interreligioso, u: *Lateranum*, 71(2005.)2-3, str. 641.-658.

²⁰ CONGREGAZIONE PER I VESCOVI, *Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi »Apostolorum successores«*, Libreria editrice Vaticana, 2004. Na kraj je stavljeno opširno tematsko kazalo, str. 259.-290.

riziranom društvu. U tu svrhu biskup treba odabrati prikladne katoličke osobe i osnovati komisiju za međureligijski dijalog koja će uključivati svećenike i laike. Direktorij nastavlja: »U višereligijskoj sredini biskup će često prihvaćati međureligijske pothvate i susretati druge vjerske poglavare. Te inicijative, koje valja razborito odvagnuti i razlikovati, mogu postati prilika za plodno susretanje i uzajamno obogaćivanje«.

Biblija – podloga za suradnju među kršćanima, Židovima i muslimanima, prema *Verbum Domini* iz 2010.

U listopadu 2008. godine u Rimu je održana sinoda biskupa o Riječi Božjoj u liturgiji, pastoralnom djelovanju i misijskom naviještanju Crkve. Sinodalni oci saželi su svoja razmišljanja u 55 propozicija od kojih je papa Benedikt XVI. priredio 30. rujna 2010. godine posinodalnu pobudnicu *Verbum Domini*.²¹ U njoj je, u okviru poglavlja »Hermeneutika Svetoga pisma u Crkvi« (br. 29-49) riječ o odnosu prema SZ kao korijenu Isusa i prve Crkve te istaknuta »povezanost između kršćana i Židova koja ne bi trebala nikada biti zaboravljena« (br. 43). U nastavku ovoga broja Papa sažima i tumači dosadašnje smjernice katoličkoga učiteljstva u odnosu kršćana prema *današnjim* Židovima:

»Papa Ivan Pavao II. rekao je Židovima: vi ste 'naša predraga braća, po vjeri Abrahama, našega praoca'. Zacijelo te tvrdnje ne znače nepriznavanje raskida koji su ustvrđeni u Novom zavjetu u odnosu na institucije Staroga zavjeta i još manje ne znače nepriznavanje ispunjenja Pisama u otajstvu Isusa Krista, priznatog Mesije i Sina Božjega. Ipak, duboka i radikalna razlika ne uključuje nipošto uzajamno neprijateljstvo. Primjer svetoga Pavla (Rim 9-11) pokazuje, naprotiv, da je 'stav poštovanja, uvažavanja i ljubavi prema židovskom narodu jedini istinski kršćanski stav u ovoj situaciji, koja je na misteriozan način dijelom potpuno pozitivnoga Božjeg plana'. Sveti Pavao doista ustvrđuje da su Židovi 'u pogledu izabranja ljubimci poradi otaca. Ta neopozivi su dari i poziv Božji' (Rim 11,28-29).

Uz to, sveti Pavao uporabljuje lijepu sliku stabla masline da opiše vrlo tijesne odnose između kršćana i Židova: Crkva poganâ jest poput mladice divlje masline, nakalamljena na stablo dobre masline, koje je narod Saveza (Rim 11,17-24). Crpimo dakle našu hranu iz istih duhovnih korijena. Susrećemo se kao braća, braća koja su u određenim trenutcima svoje povijesti imala napet odnos, koja se sada, međutim, čvrsto zalažu za izgradnju mostova trajnoga prijateljstva. Papa

²¹ Na hrvatski preveo profesor Franjevačke teologije u Sarajevu fra Anto Popović, BENEDIKT XVI., *Verbum Domini – Riječ Gospodnja* (Dokumenti 159), KS, Zagreb, 2011.

Ivan Pavao II. još je rekao: 'Imamo mnogo zajedničkog. Zajedno možemo učiniti mnogo za mir, za pravdu i za bratskiji i humaniji svijet.'

Želim još jedanput potvrditi kako je dragocjen za Crkvu *dijalog sa Židovima*. Dobro je gdje se uoče prigode da se stvaraju i javne mogućnosti susreta i rasprava koje pomažu povećanju uzajamnoga poznavanja, međusobnoga poštovanja i suradnje također u samom proučavanju svetih pisama. <(VD 43)

U ovom tekstu citirana su dva dokumenta Ivana Pavla II.: Poruka glavnom rabinu u Rimu 22. svibnja 2004. godine i Govor rabinima u Izraelu 23. ožujka 2000. godine. Naveden je citat iz dokumenta Papinske biblijske komisije »Židovski narod i njegova sveta pisma u kršćanskoj Bibliji« te od Benedikta XVI. Govor za oprostajne ceremonije na međunarodnom aerodromu Ben Gurion u Tel Avivu 15. svibnja 2009. godine. Ovi citati upućuju na to da se najnoviji poziv na dijalog katolika s današnjim Židovima nastavlja na korake zbližavanja od Drugoga vatikanskog sabora dalje – 45 godina zbližavanja, suradnje i dijaloga. Uz njegovanje zajedničke duhovne baštine kršćani i Židovi pozvani su na suradnju u izgradnji mira, pravde i humanijega svijeta. Ovdje je novost poticaj na zajedničko proučavanje Biblije radi boljeg međusobnoga poznavanja i obogaćivanja. Upoznavajući se međusobno, Židovi i kršćani *stvaraju svoju teologiju o partneru*, bolje razumiju svoj identitet priznavajući i proučavajući identitet sugovornika.

Pobudnica prenosi razmišljanje sinodalnih otaca o ekumenskom proučavanju Biblije koja nas, katolike, veže ne samo sa Židovima, koji su i danas Isusov narod, nego i s ostalim kršćanima. O tom je riječ u broju 46 koji je naslovljen *Biblija i ekumenizam*:

»U svijesti da Crkva ima svoj temelj u Kristu, utjelovljenoj Riječi Božjoj, Sinoda je željela naglasiti središnje mjesto biblijskih istraživanja u ekumenskom dijalogu, u cilju punog izričaja jedinstva svih vjernika u Kristu. U samom Pismu, doista, nalazimo Isusovu dirljivu molitvu Ocu da njegovi učenici budu jedno, da bi svijet uzvjerovao (usp. Iv 17,21). Sve to osnažuje se u uvjerenju da nam zajedničko slušanje i razmišljanje o Pismima pomaže živjeti stvarno, iako još ne potpuno zajedništvo; 'zajedničko slušanje Pisama potiče stoga na dijalog ljubavi i pomaže rasti u dijalogu istine'. Doista, zajednički slušati Riječ Božju, prakticirati *lectio divina* Biblije, prepustiti se iznenađenju novosti Riječi Bože, koja nikada ne stari i nikada se ne iscrpljuje, nadilazi našu gluhoću za one riječi koje se ne slažu s našim mišljenjima ili predrasudama, slušati i proučavati u zajedništvu vjernika svih vremena; sve to predstavlja put koji treba prijeći da se postigne jedinstvo vjere, kao odgovor na slušanje Riječi. Doista su bile prosvjetljujuće riječi Drugoga vatikanskog sabora: 'Svete su riječi u samom (ekumenskom) dijalogu izvršno sredstvo u moćnoj ruci Božjoj da se postigne ono jedinstvo koje Spasitelj pruža svim ljudima.' (UR 21) Stoga je dobro povećati proučavanje,

suočavanje i ekumenska slavljenja Riječi Božje, u poštivanju važećih pravila i različitih tradicija. Te proslave pomažu ekumenskom pitanju i, kada su življene u njihovu istinskom značenju, predstavljaju snažne trenutke autentične molitve koja traži od Boga da požuri željeni dan kada ćemo moći svi pristupiti istomu stolu i piti iz jednoga kaleža. Pravedno i pohvalno promicanje ovih momenata, ipak, neka se čini na način da oni ne budu predlagani vjernicima u zamjenu za sudjelovanje na svetoj misi zapovjedne svetkovine.

U ovom radu proučavanja i molitve iskreno priznajemo također one aspekte koji zahtijevaju da budu produbljeni i koji nas vide još međusobno udaljenima, kao primjerice shvaćanje mjerodavnoga subjekta tumačenja u Crkvi i ključne uloge crkvenoga učiteljstva.

Želio bih, osim toga u ovom ekumenskom radu naglasiti ono što su rekli sinodalnioci o važnosti *prijeвода Biblije na različite jezike*. Znamo, doista, da prevođenje teksta nije puki mehanički rad, nego je u određenom smislu dio interpretacijskoga rada. S tim u vezi časni sluga Božji Ivan Pavao II. ustvrdio je: 'Onaj tko se sjeti koliko su rasprave oko Svetoga pisma utjecale na podjele, osobito na Zapadu, moći će razumjeti kakav značajan korak naprijed predstavljaju ti zajednički prijevodi' (*Ut unum sint*, 44). Stoga promicanje zajedničkih prijeвода Biblije jest dio ekumenskoga rada. Želim ovdje zahvaliti svima koji su angažirani u ovoj važnoj zadaći i ohrabriti ih da nastave u svojem djelovanju. « (VD 46)

Zajedno s br. 43 koji govori o odnosu nas kršćana prema Židovima, s kojima imamo zajednički Stari zavjet, ovaj broj stoji u poglavlju »Hermeneutika Svetoga pisma u Crkvi« (br. 29-49). Uz dogmatsku konstituciju *Dei Verbum* iz 1965. godine, druge novije dokumente katoličkoga učiteljstva, Propoziciju 36 sinodalnih otaca, koju jednom citira, a drugi put na nju upućuje u bilješci, ovdje se Papa oslanja i na misli koje je iznio u svojem nastupu na Sinodi 14. listopada 2008. godine.²² U cijelom poglavlju riječ je o povijesno-kritičnom i crkvenom izlaganju Svetoga pisma te o traženju i prihvaćanju istine spasenja u svetim spisima koji su riječ Božja prenesena ljudskim jezikom i različitim književnim vrstama. Kako takvu istinu traže i prihvaćaju i kršćani odvojeni od punoga zajedništva s Katoličkom crkvom, mi katolici trebamo slušati, moliti i proučavati riječ Božju zajedno s njima. Tekst podsjeća da je Krist temelj Crkve te da je traženje punoga jedinstva kršćana volja Kristova i danas. Zato je potrebno i za jedinstvo korisno da razdvojeni kršćani riječ Božju *zajedno* slušaju, mole i proučavaju. Zajedničko slušanje i moljenje odvija se na ekumenskom bogoslužju Riječi koje ne može zamijeniti nedjeljnu i blagdansku

²² Usp. C. APARICIO VALLS, *L'ermeneutica della sacra scrittura nella chiesa. Verbum Domini* nn. 29-49«, u: C. APARICIO VALLI, S. PIÉ-NINOT (ur.), *Commento alla Verbum Domini*, Gregorian and Biblical Press, Roma, 2011., str. 75.-84.

misu. Papa i sinodalnici nadaju se da takvi susreti učvršćuju zajednički hod prema jedinstvu vjere, jedinstvu koje će biti odgovor na slušanje Riječi.

Razdvojeni kršćani zajedno proučavaju riječ Božju na ekumenskim simpozijima te svoje radove objavljuju u zbornicima, časopisima i monografijama. To sam doživio kao student Papinskoga biblijskog instituta u Rimu, gdje smo za profesore imali i neke nekatoličke znanstvenike te kasnije na simpozijima, osobito u Louvainu, gdje rezultate svojega istraživanja o unaprijed najavljenoj temi priopćavaju pozvani katolički i protestantski egzegeti.²³ Katoličko učiteljstvo sada preporučuje ekumensko proučavanje Svetoga pisma i dopušta gostovanje nekatoličkih bibličara na katoličkim učilištima, uključivši i ona na kojima se spremaju kandidati za svećenike i vjeroučitelje. Jedan od vidova suradnje jesu ekumenski prijevodi i komentari Svetoga pisma. Među takve uspjele i prihvaćene projekte spada *Traduction oecuménique de la Bible* (TOB), koji su po mandatu svojih vjerskih poglavara priredili protestantski, katolički i pravoslavni znanstvenici u Francuskoj. Njihov komentar Novoga zavjeta preveli su hrvatski bibličari, a Kršćanska sadašnjost objavila uz prijevod Dude i Fućaka 1992. godine. Projekt je završen godine 2011. objavljivanjem TOB-ova komentara za Stari zavjet, uz tekst prijevoda Zagrebačke biblije iz 1968. godine.²⁴ U projekt novoga prijevoda Biblije na standardni hrvatski, koji koordinira Hrvatsko biblijsko društvo sa sjedištem u Zagrebu, uključeni su i neki protestantski znanstvenici iz Hrvatske, za pojedine knjige Staroga i Novoga zavjeta.²⁵

Posljednje poglavlje pobudnice *Verbum Domini* nosi naslov »Riječ Božja i međureligijski dijalog« (br. 117-120). U njemu se najprije govori o vrijednosti i potrebi međureligijskoga dijaloga (117), zatim o odnosu katolika prema muslimanima (118), o vrijednostima koje dijelimo s drugim religijama (119) te zaključuje potrebom uvažavanja vjerske slobode i pozitivne recipročnosti (120). Sve ovo ukorijenjeno je u univerzalnoj misiji Riječi Božje i služenju Crkve tog univerzalnoj misiji.²⁶

²³ Usp. M. ZOVKIĆ, »Bibličari nekatolici – iskreni vjernici i ozbiljni proučavatelji riječi Božje, u: *Iskustvo ekumenskih i religijskih susreta*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., str. 77.-110.

²⁴ Usp. M. ZOVKIĆ, *Prijevod ekumenskoga komentara Biblije*, u: *Vrhbosnensia*, 15(2011.), str. 211.-215.²⁵

²⁵ Usp. B. LUJIĆ, *Prevođenje Biblije: teorije, načini, kriteriji*, u: M. TOMIĆ, K. VIŠATICKI (ur.), *Riječ Božja u riječi hrvatskoj. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija prigodom 175. obljetnice prvog tiskanog prijevoda Biblije 1831.-2006.* Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, 2011., str. 253.-279.

²⁶ Usp. F. KÖRNER, »Parola di Dio e dialogo interreligioso. *Verbum Domini*, nn. 117-120«, *Commento alla Verbum Domini* (bilj. 22), str. 149.-155. Autor je kršćanski islamolog koji predaje na *Gregoriani*. Usp. njegovo djelo *Kirche im Angesicht des Islam. Theologie des interreligiösen Zeugnisses*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 2008. Također članak preveden na hrvatski: *Izazvani na kršćansko svjedočenje. Muslimani mole – Crkva moli, Kateheza*, 30 (2008.), str. 129.-136.

Na početku poglavlja Papa podsjeća da su dijalog i suradnja sa svim ljudima dobre volje bitni za crkveno naviještanje Riječi Božje. Među onima s kojima se kršćani trebaju susretati motivirani svojom biblijskom vjerom jesu »pripadnici različitih religioznih tradicija čovječanstva« (VD 117). To treba činiti prema učenju Sabora i kasnijih papa, ali »izbjegavajući svaki oblik sinkretizma i relativizma« (DV 117). Papa nadalje podsjeća da brzi proces globalizacije »stvara okolnosti življenja tješnjeg dodira s osobama različitih kultura i religija« (DV 117). Taj plod globalizacije katoličko učiteljstvo ne smatra nečim nepovoljnim, nego drži to »providnosnom prigodom« (DV 117). Radi se ne samo o povremenim dodirima s religijskim društvima, nego o *trajnom življenju s njima*. Mi kršćani ne smijemo ih ignorirati niti smatrati opasnošću. Trebamo se s njima upoznavati, zbližavati, dijeliti dobro i zlo. Papa je uvjeren da ta »providnosna prigoda očituje kako autentični religiozni smisao može promicati među ljudima odnose univerzalnoga bratstva« (DV 117). Zadaća je religija da u sekulariziranom društvu »promiču mentalitet koji vidi u Bogu Svemogućemu temelj svakoga dobra, neiscrpn i izvor moralnog života, potporu duhovnoga smisla univerzalnoga bratstva« (DV 117). Ovdje navodi starozavjetnu zgodu s pojavom duge nakon općega potopa i savez s Noom koji je simbol cijeloga čovječanstva. Velike religiozne tradicije svjedoče o postojanju nutarnje povezanosti između odnosa prema Bogu i etike ljubavi prema svakoj ljudskoj osobi. Preuzimam cjelovit broj 118:

»Među različitim religijama Crkva s poštovanjem vidi muslimane, koji priznaju postojanje jedinoga Boga; oni spominju Abrahama i iskazuju štovanje Bogu osobito molitvom, milostinjom i postom. Priznajemo da se u tradiciji islama nalaze mnogi biblijski likovi, simboli i teme. U kontinuitetu s važnim djelovanjem Ivana Pavla II., želim da se odnosi povjerenja, uspostavljeni već više godina, između kršćana i muslimana, nastave i da se razvijaju u duhu iskrenoga i uvažavajućega dijaloga. Sinoda je izrazila želju da se u ovom dijalogu mogu produbiti poštivanje života kao temeljne vrjednote, neotuđiva prava muškarca i žene i njihovo jednako dostojanstvo. Vodeći računa o razlici između društveno-političkoga reda i religioznoga reda, religije trebaju dati svoj doprinos zajedničkom dobru. Sinoda moli biskupske konferencije, gdje je prikladno i korisno, da promiču susrete uzajamnoga upoznavanja između kršćana i muslimana radi promicanja vrjednota koje su potrebne društvu za miran i pozitivan suživot.« (VD 118)

Nakon općeg uvoda, u kojem Papa iznosi potrebu i smisao međureligijskoga dijaloga, posebnu pozornost posvećuje *odnosima povjerenja* prema muslimanima. Sa Saborom podsjeća da oni vjeruju u jednoga Boga te da mu iskazuju istinsko štovanje svojim molitvama, milostinjom i postom. Dok je Deklaracija *Nostra aetate*, 3, hrabro priznala da muslimani »*unicum Deum adorant* – vjernički štuju Boga je-

dinoga«, talijanski tekst *Verbum Domini* 118 ima »*riconoscono l'esistenza di un Dio unico* – priznaju postojanje jedinoga Boga«. To je slabljenje koncilskoga učenja. Francuski prijevod VD 118 ima ovdje »*qui adorent le Dieu un* – koji se klanjaju jednome Bogu«. ²⁷ Engleski prijevod ima »*who adore the one God*«. ²⁸ U talijanskom tekstu VD 118 za »iskazuju štovanje« stoji »*rendonoculto*«, a to znači da Benedikt XVI. priznaje kako muslimani svojim molitvama, milostinjom i hodočašćem iskazuju istinsko religiozno štovanje jedinomu i pravomu Bogu, istom onomu kojega na temelju objave štiju Židovi i kršćani.

Ovaj Papa želi nastaviti odnose povjerenja između katolika i muslimana, koje je otpočeo Ivan Pavao II., tako što se oni mogu i trebaju priznavati, produbljivati i promicati. Ovdje kao da s tugom aludira na zahlađenje odnosa s muslimanske strane nakon svojega govora u Regensburgu 12. rujna 2006. godine, koji su neki muslimanski čelnici protumačili kao proglašavanje islama religijom nasilja. ²⁹ Umjereni muslimanski poglavari i teolozi odgovorili su već u listopadu te godine otvorenim pismom, uljudno skrećući pozornost Papi na dijelove njegova govora koje smatraju krivim tumačenjem islama i ponizno prihvaćajući slabosti muslimanskih vladara i pojedinaca koje su se dogodile tijekom povijesti u zemljama s većinom muslimanskih stanovnika. U tom pismu 38 potpisnika najavili su želju za nastavkom dijaloga. Još otvoreniju spremnost na dijalog najavilo je 138 muslimanskih čelnika novim otvorenim pismom Papi i drugoj trideset sedmorici kršćanskih poglavara od 13. listopada 2007. godine. ³⁰ Oni su istaknuli da u Kur'anu i Bibliji postoji zapovijed ljubavi prema Bogu i bližnjima kao osnova etičnoga ponašanja pa je na temelju toga moguće razvijati dijalog uz svijest odgovornosti za mir u današnjem svijetu. Papa je prihvatio inicijativu te je preko Papinskoga vijeća za međureligijski dijalog dao organizirati katoličko-muslimanski forum u Rimu od 4. do 6. studenog 2008. godine. Na seminaru je sudjelovao i reis dr. Mustafa Cerić te je u ime muslimanske delegacije držao govor pred Papom na zaključnom susretu. ³¹ Muslimanski pokretači inicijative izdali su u Jordanu knjigu na engleskom jeziku koja sadržava tekst otvorenoga pisma i neke pozitivne odgovore kršćana koji su uslijedili, uključivši i

²⁷ F. LOUZEAU, D. DUPONT-FAUVILLE, *Exhortation apostolique 'Verbum Domini': présentation texte intégral et documents complémentaires*, Lientelux Collège des Bernardins, Paris, 2010., str. 200.

²⁸ F. KÖRNER, *Parola di Dio e dialogo interreligioso* (bilj. 22), str. 152.

²⁹ Hrvatski prijevod govora objavljen u *Glasi Koncila*, 19. 9. 2006., str. 4.-5. Tu je i službeno priopćenje kardinala Bertonea u povodu vala muslimanskih prosvjeda protiv Papina govora.

³⁰ Izvornik je na engleskom koji je kasnije preveden na arapski i druge velike jezike. Cjelovit prijevod s imenima i službom potpisnika objavljen u *Vrhbosnensia*, 14 (2010.), str. 373.-401.

³¹ Usp. M. ZOVKIĆ, *Otvoreno pismo 138 muslimanskih teologa kršćanskim poglavarima*, u: *Crkva u svijetu* 44(2009.), str. 329.-352.

Deklaraciju sa studijskoga susreta u Rimu, koja obuhvaća petnaest točaka.³² Djelatnici izdavačke kuće Islamske zajednice u BiH El-Kalem smatrali su važnim prirediti bosansko izdanje te knjige.³³ Katoličko-muslimanska skupina ponovo se okupila na studijski susret u Jordanu od 21. do 23. studenog 2011. godine te je raspravljala o odnosu razuma i vjere i o dostojanstvu ljudske osobe. Primio ih je kralj Abdullah II. s kojim su izmijenili razmišljanje o temama važnim za katolike i muslimane. U završnoj deklaraciji istaknuli su kako Bog daje ljudima razum da traže istinu te da od Boga zagaranirano dostojanstvo ljudske osobe treba biti šticeo državnim zakonom. Također su najavili da će se susreti nastaviti.³⁴

U nastavku VD 118 Papa sa sinodalnim ocima predlaže muslimanskim partnerima zajedničko zalaganje za zaštitu ljudskoga života te jednako dostojanstvo muškaraca i žena. Ističući da »religije trebaju davati svoj doprinos zajedničkom dobru« (VD 118), Papa u ozračju katoličkoga socijalnog nauka nudi suradnju muslimanima u socijalnim projektima. Ovdje »Sinoda moli biskupske konferencije« da »promiču susrete uzajamnoga upoznavanja između kršćana i muslimana« (*ondje*) te izriče nadu da bi iz takvih studijskih susreta nastajalo promicanje vrjednota potrebnih društvu za miran i pozitivan suživot. Na razini pojedine biskupije, ekumenske i međureligijske programe treba usmjeravati vlastiti biskup u duhu Sabora i poslijesaborskih smjernica.³⁵ Na razini katolika u pojedinoj državi takve programe trebale bi pokretati biskupske konferencije. Iz iskustva kontakata s pojedinim svećenicima i katoličkim vjernicima znam da mi, katolici, ne znamo dovoljno o konkretnim muslimanima, kako gledaju sami sebe, a ni muslimani ne poznaju kršćansko gledanje na vlastiti identitet. Bez međusobnog savjetovanja muslimanskih i katoličkih poglavara i obrazovnih institucija ne možemo se pomaknuti u autentičnijem poznavanju jedni drugih. Već dulje vrijeme zagovaram priređivanje informativnih knjiga o islamu za kršćane i o kršćanstvu za muslimane. Te bi knjige, po mandatu vjerskih poglavara, mogli napisati oni koji dobro poznaju vlastitu vjeru i prouče što druge

³² *A Common Word Between Us and You*, The Royal Aal Bayt Institute for Islamic Thought, Jordan, 2009. Tekst Deklaracije od 6. studenog 2008., str. 247.-252.

³³ *Zajednička riječ za nas i vas*, prevela Azra Mulović, El-Kalem, Sarajevo, 2010. Tekst Deklaracije iz Rima od 6. studenog 2008. godine, str. 182.-186.

³⁴ Engleski tekst Deklaracije našao sam na *Googleu* 9. prosinca 2011. godine. Kao i u Rimu, svaka strana imala je po 24 stručnjaka s pravom glasa i po jednog savjetnika, ali sudionici su većim dijelom bili novi. Iz BIH je i ovaj puta bio dr. Mustafa Cerić, ali i bosanski musliman dr. Sejad Mekić, koji djeluje u Engleskoj, a od katolika, uz kardinala Taurana, kao predsjednika i nadbiskupa, Celatu, kao tajnika Papinskoga vijeća za međureligijski dijalog, također Felix Körner, njemački isusovac, koji je doktorirao u Ankari, a sada vodi Institut za proučavanje religija pri Sveučilištu *Gregoriana* u Rimu.

³⁵ Usp. M. ZOVKIĆ, Ekumenski i međureligijski odnosi u biskupiji pod vodstvom biskupa, u: *Vrhbo-snensia*, 12(2008.), str. 87.-103.

zanima iz njihove vjere. Cilj je druge informirati o sebi, a ne pobijati njihovu vjeru ili ih mamiti na svoju. Među takva djela spada i ono bosanskoga muslimana u Austriji Smaila Balića³⁶ te Britanke RosalynRushbrook, koja je s anglikanskoga kršćanstva god. 1986. prešla na umjereni islam.³⁷ Njemački isusovac Christian Troll, koji je počeo zvati muslinaske teologe da predaju islam na *Gregoriani* te je sam bio pozivan da predaje kršćanstvo muslimanskim studentima u Turskoj, predstavio je kršćanstvo muslimanima na temelju svojega znanstvenog i pastoralnog rada.³⁸

U broju 119 pobudnice VD Papa je iznio učenje Sinode o dijalogu s drugim velikim religijama, posebice s budizmom koji njeguje poštovanje života, kontemplaciju, šutnju i jednostavnost te s hinduizmom, koji gaji osjećaj za svetost, žrtve i post, i konfucijanizmom koji podupire obiteljske i društvene vrjednote.

U br. 120 povezani su dijalog i religijska sloboda: »Stoga Sinoda, dok promiče suradnju između predstavnika različitih religija, podsjeća jednako na 'potrebu da bude stvarno zajamčena svim vjernicima sloboda ispovijedanja vlastite religije privatno i javno, kao i sloboda savjesti' (Propozicija 50).« (VD 120) U nastavku Papa citira dio govora Ivana Pavla II. muslimanskoj mladeži na stadionu u Casablanci, Maroko, 19. kolovoza 1985. godine: »Poštovanje i dijalog zahtijevaju recipročnost na svim područjima, prije svega u pogledu temeljnih sloboda i sasvim posebno religioznu slobodu. Poštovanje i dijalog promiču mir i razumijevanje među narodima« (VD 120). Uz temu o pozitivnoj recipročnosti Papa je mladima istaknuo također: postojanje Boga, pokoravanje volji Božjoj, Crkva pažljivo promatra muslimane, poštovanje čovjeka, Bog ne želi da ljudi ostanu pasivni, građani bratskoga svijeta, podupirati uvjete za život dostojan čovjeka, traženje istine, Crkva priznaje duhovno bogatstvo muslimana, tražite novi dinamizam.³⁹ Ivan Pavao II. učio je da je pozitivna recipročnost primjena zlatnoga pravila koje donose kanonska evanđelja (Mt 7,12; Lk 6,31).⁴⁰ Tko drugima čini ono što bi htio da oni njemu učine, kada se nađe u nevolji, taj istinski ljubi bližnjega koji može biti svaki čovjek. Zato pozitivnu recipročnost trebamo prakticirati i prije nego »drugi« kao apso-

³⁶ S. BALIĆ, *Islam für Europa. Neue Perspektiven einer alten Religion*, Böhlau Verlag, Köln, 2001.

³⁷ R. WARIS MAQSOOD, *What Every Christian Should Know About Islam*, The Islamic Foundation, Markfield, Leicester UK, 2000.

³⁸ C. TROLL, *Muslims Ask, Christians Answer*, Gujarat Sahitya Parakash, India, 2007. Knjiga je izvorno napisana na njemačkom. Na engleski ju je preveo autorov doktorand s *Gregoriane*, anglikanski svećenik David Marshall te sam autor priznaje da je engleski prijevod bolji od izvornika.

³⁹ Cijeli govor objavljen u PONTIFICAL COUNCIL FOR INTERRELIGIOUS DIALOGUE, *Interreligious Dialogue. The Official Teaching of the Catholic Church from the Second Vatican Council to John Paul II (1963-2005)* (Boston: Pauline Books and Media, 2006.), str. 336.-344.

⁴⁰ Usp. M. ZOVKIĆ, Zlatno pravilo u kanonskim evanđeljima (Mt 7,12; Lk 6,31), u: M. VUGDELJAJA (ur.), *Govor na gori (Mt 5-7)*, Služba Božja, 2004., Split, 2004., str. 291.-318.

lutna većina (npr. u muslimanskim zemljama) počnu humanije tretirati »naše«, koji su tamo manjina. F. Körner ovako tumači izraz »zahtijevaju recipročnost na svim područjima« u VD 120: »'Zahtijevaju' ne znači: dijalog treba prekinuti gdje se opazi pomanjkanje recipročnosti. Stoga 'poštovanje i dijalog zahtijevaju...«, znači: moguće je i čak potrebno spočitavati pomanjkanje poštovanja i dijalognosti. Tako su u tekstu pojedinačno spomenute religijska sloboda u privatnom i javnom području i sloboda savjesti. Ona obuhvaća i pravo na promjenu religije.«⁴¹ Autor je živio šest godina u Turskoj i zna za odredbu šerijatskoga prava u muslimanskim državama da otpad od islama nije dopušten; također da obraćenici na kršćanstvo u takvim državama bivaju teško progonjeni. Muslimani koji su se radi posla doselili u europske zemlje, ne smiju kao manjina biti kažnjavani za zlodjela muslimanskih vlasti prema kršćanima u njihovoj domovini. Ovi manjinski muslimani već su u nepovoljnoj situaciji, jer su se morali seliti zbog nemogućnosti zaposlenja u svojoj zemlji. Kršćani im ne bi smjeli zagorčavati privremeni ili stalni boravak u većinski kršćanskim zemljama. Katolička crkva preko svojih ispostava za zbrinjavanje selilaca nudi i nekršćanskim migrantima socijalnu pomoć, bez očekivanja da prihvate kršćanstvo.⁴²

Zaključak

S Drugim vatikanskom saborom i provedbenim dokumentima od 1970. do 2010. godine, pod slobodom vjeroispovijesti smatramo pravo i mogućnost slobodnoga odabira osobne vjere i institucionalizirane religije. Snagom svojega temeljnog dostojanstva ljudi trebaju imati mogućnost slijediti u vjerskim pitanjima glas vlastite savjesti. »Odnosi prema vjernicima drugih religija« obuhvaćaju više od dijaloga. Oni uključuju dobronamjerno upoznavanje i govorenje o drugačijima tako da se mogu prepoznati te suradnju s njima radi zajedničkog zalaganja za pravdu, mir i duhovne vrijednosti u sekularnim državama pluralne Europe i svijeta.

Kad je riječ o odnosima nas katolika prema kršćanima drugih konfesija na području gdje živimo, na prvo mjesto dolaze pravoslavci, a zatim reformirani kršćani. Od vjernika drugih religija, u Bosni i Hercegovini muslimani su relativna većina, a u Hrvatskoj oni su zakonom priznata manjina koja je, poput Katoličke i Pravoslavne crkve, s državom sklopila posebni ugovor. Židovi u našim krajevima žive stoljećima i podnijeli su teške nepravde u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Katolički pastoralni djelatnici trebali bi već u programu studija teologije upoznati konfesije i religije

⁴¹ F. KÖRNER, *Parola di Dio e dialogo interreligioso*, str. 155.

⁴² Usp. PAPINSKO VIJEĆE ZA PASTORAL SELILACA, *Uputa Erga migrantes caritas Christi – Kristova ljubav prema seliocima* (Dokumenti 140), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., br. 59-60, str. 63.-64.

koje djeluju na području njihove države i biskupije, a u kasnijem djelovanju uspostavljati osobne kontakte s vjerskim službenicima i pojedinim vjernicima tih zajednica.

Za međusobno povjerenje i trajnost dobrih odnosa između kršćana i muslimana u našim krajevima bilo bi potrebno prirediti knjižice o islamu za kršćane i o kršćanstvu za muslimane. Svrha bi im bila ne polemiziranje ni obraćanje, nego međusobno upoznavanje, jer vjeru i etiku nepoznatoga susjeda možemo lagano izopačiti u opasnost, bez obzira jesmo li negdje većina ili manjina.

Na kraju postavljam konkretna pitanja za osobno razmišljanje i za zajedničku raspravu:

- Kako graditi odgovorne i katolički pozitivne odnose prema pravoslavicima među nama, čiji su sunarodnjaci našima nanijeli teško zlo?
- Današnji Židovi zadovoljni su onim što o njihovu narodu donosi Sabor i poslije-saborske smjernice, ali se žale da to presporo dopire do katoličkih vjernika u propovijedima. Kako u propovijedima i vjeronauku govoriti o *današnjim* Židovima?
- Osnovno pravilo dijaloškoga stava i odnosa jest upoznati druge i ne karikirati njihovu vjeru, iako nam ostaje dužnost i pravo braniti vlastitu vjeru. Širim li strah od muslimana u Europi i u hrvatskom narodu?
- Što znam o različitim zajednicama reformiranih kršćana među nama?

Naša je katolička i pastoralna dužnost biti dobronamjeran i otvoren prema onima koji drugačije vjeruju, a susrećemo ih na području gdje nas je Božja providnost postavila za svjedoke Krista, sveopćega Spasitelja. Makar »drugi«
ignorirali naše postojanje uz njih ili iz straha od proživljenih nezgoda namjerno odbijali kontakte, ekumenski i religijski odnosi nisu više privatni izbor pojedinoga katoličkog prezbitera i pastoralnoga djelatnika, nego opći stav i pastoralni program Crkve kojoj s ponosom pripadamo.

LIBERTY OF RELIGIOUS BELIEF AND RELATIONSHIP TOWARDS BELIEVERS OF OTHER FAITH AFFILIATIONS

Mato Zovkić*

Summary

In the introduction, the author announces that he wants to present the Council teachings and post-conciliar guidelines on the relations of Catholics towards other Christians and followers of non-Christian religions, and suggests that the term »libertas religiosa« translates as »religious freedom« because of the institutional and communal aspect of such freedom. He then shows how the Council has shifted the emphasis from the truth, which according to the traditional teaching has rights, while the fallacy can only be tolerated for the sake of the greater good, to the human person that does not lose its fundamental dignity even when they belong to the wrong religion. For the need for a dialogical relationship with »others« at the level of bishops' conference, diocese and parish, he mentions CD 16:4, OT 19:2 as well as implementation guidelines from 1970 to 2010, especially Dei Verbum No. 43, 46, 117-120. He proposes that Christian and Muslim experts, governed by their religious leaders, publish a book for their own believers entitled »Islam for Christians« and »Christianity for Muslims«, and that Catholic priests provide pastoral support to their believers who live in mixed marriages. He ends with four questions which the priests and other pastoral workers should answer for themselves.

Keywords: *Second Vatican Council, religious freedom, human dignity of other Christians and non-Christians, relations, Conciliar guidelines, post-conciliar implementation documents, bishops' conference, diocese, parish, pastoral workers, the responsibility of believers for the world.*

* Prof. dr. sc. Mato Zovkić, Catholic Faculty of Theology, University of Sarajevo, Kaptol 7, 71000 Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, mato.zovkic@bih.net.ba